

Ivica Žile

Zaštitna arheološka istraživanja crkve sv. Vlaha u povijesnoj jezgri grada Dubrovnika

UDK: 726.54.025.3 (497.5 Dubrovnik)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 8. 2008.

Prihvaćeno: 25. 8. 2008.

Ivica Žile

Ministarstvo kulture

Uprava za zaštitu kulturne baštine

Konzervatorski odjel u Dubrovniku

HR, 20 000 Dubrovnik

Cvijete Zuzorić 6

e-mail:ivica.zile@min-kulture.hr

| 185

Barokna crkva sv. Vlaha, zaštitnika grada Dubrovnika, sagrađena je na mjestu starije crkve (14. stoljeće) izgorjele u požaru godine 1706. Crkva je oštećena u potresu godine 1979., a u Domovinskom ratu (1991.-1992.) oštećena je pogodcima, najjače na krovu i sjevernom pročelju. Poradi oštećenja pristupilo se obnovi crkve. Prije izradbe statičkog projekta sanaciji crkve prethodila su zaštitna arheološka istraživanja prema izrađenom programu Konzervatorskog odjela u Dubrovniku. Autor u tekstu donosi njihove rezultate: gabarit starije crkve, Lužu, kao i raniju stambenu arhitekture te kameni međaš. Svi navedeni nalazi utemeljeni su na arhivskim vrelima.

Ključne riječi: povijesna jezgra grada Dubrovnika, crkva sv. Vlaha, Luža, kameni međaš

ZAŠTITNA ARHEOLOŠKA istraživanja barokne crkve sv. Vlaha, zaštitnika grada Dubrovnika (sl. 1),¹ povjerena su Konzervatorskom odjelu u Dubrovniku, koji je uz navedeni program istraživanja uključio i istraživanja uz južni crkveni zid.² Predloženi prošireni program arheoloških istraživanja crkve sv. Vlaha utemeljen je na arhivskim izvorima i na dosadašnjim znanstvenim prijemima i rezultatima arheoloških istraživanja unutar perimetra povijesne jezgre grada Dubrovnika. Zbog toga su zaštitna arheološka istraživanja provedena sustavom vrpčastih sondi širine od 2 metra (istok, zapad i jug), od zapadnih do istočnih vrata barokne crkve (pretpostavljeni gabarit prve crkve) do temeljnih struktura (sl. 2).

Veliko vijeće 26. veljače 1348. donosi odluku o gradnji crkve sv. Vlaha na *Platea Communis*, na mjestu gdje je i današnja (barokna), ispred Vijećnice, kod općinskog pločnika i kuće Martinusja Menčetića, od koje bi imala biti udaljena 2 sežnja, te od kuće Nikole Menčetića dva i pol sežnja.³ Iz odluke o izgradnji nove

crkve sv. Vlaha na navedenom mjestu još se može iščitati želja Dubrovčana za stjecanjem neovisnosti o mletačke vlasti, posebice ako se uzme u obzir arhivski podatak da je dubrovački nadbiskup Ilija Saraka postavio kamen temeljac crkve. Gradnja je trajala nekoliko desetljeća, pa se iz bogate njezine arhivske građe primjerice doznaje o izradbi olovnog pokrova crkve 1391. godine.⁴

No, s urbanističkoga i kulturološkog aspekta ovog prostora Dubrovnika, od iznimnog je značenja odluka o izgradnji Luže uz sjeverni zid crkve sv. Vlaha (1356.). Prema pisanju Filipa de Diversisa (1440.) riječ je o dvjema građevinama od kojih je manja natkrivena, a veća nije.⁵

Da je De Diversisov opis Luže točan, posvjedočuje i nedavno pronađeni kartografski prikaz Dubrovnika u Torinskom arhivu s početka 17. stoljeća.⁶ (sl. 3). Navedenim izvorima od iznimne je važnosti još dodati kasnogotički srebrni i pozlaćeni kip sv. Vlaha, rad dubrovačkog majstora, izrađen s bogato ukrašenim biskupskim ornatom, s biskupskom mitrom i visokim štapom u desnici, dok u lijevoj ruci svetac drži vjerni prikaz grada Dubrovnika iz sredine 15. stoljeća (sl. 4). Na njemu je crkva patrona s gotovo fotografskim kadrom s južne s južne strane. Iz njega je razvidno kako on još jedanput posvjedočuje i arhivski podatak sa zaključkom da se crkva završi poput prvostolnice,

vantis et vadat versus ponentem usque ad domum Martinussii de Mençe, non acostando se dictam ecclesiam ad dictam domum Martinussii per duos passus ad minus; et amplitudo dicte ecclesie ex parte levantis incipiat a cantone levantis domus Nicole de Mençe; et vadat versus montem ita, quod strata comunis remaneat ample passus duo et dimidium; et amplitudo ex parte ponentis incipiat a cantone Martinussii de Mençe et vadat usque ad confines domus Johannis do Çilippa; que amplitudo ecclesie tam a parte levantis quam a parte ponentis tot passibus larga esse debet, quot requirit longitudo sua, et plus et minus ad voluntatem domini comitis et sui minoris consilii. Et per dictum comitem et suum minus consilium, sono campane more solito congregatum, aditum fuit, quod ad hoc, ut ecclesia melius et honorabilius edificetur, quod debeat fieri tante longitudinis quante amplitudinis remanendo universum sicut dictum est in eius (sententia?) Nicola de Mençe et Nicola de Lucari, Give s. Mathei de Giorgio in dicto minori consillio electi et firmati fuerunt provisores, fabricatores et ordinatores ecclesie sancti Blasii quorum officium durare debet usque ad perfinitum opus dicte ecclesie. Libri reform. II, 13, Zagreb 1882.

4 Fisković 1955, str. 30-33.

5 De Diversis 2004, str. 57-58; Planić-Lončarić 1990, str. 93-95.

6 Principe 1991, str. 191-202.

1 * Koristim se ovom prigodom da zahvalim svim suradnicima na izradbi ovog projekta, posebice Marini Oreb, Miljenku Mojašu i Maru Leoniju. Badurina 1980, str. 142-148.

2 Fisković 1982, str. 100-107.

3 Transkript odluke Velikog vijeća o izgradnji crkve ANNO DNI MILLESIMO TRECETESIMO QUADRAGESIMO OCTAVO, MENSISI FE BRUARIJ XXVI. In maiori consillio, sono campane ut moris, in quo quidem consillio interfuerunt xc consilliarum, captum fuit eorum nemine discordante, quod domino comiti et suo minori consillio detur libertas fabricandi unam ecclesiam sub titulo et nomine sancti Blaxii pontificis et martiris, qui capud est et protector civitatis Ragusii, et ad eius perpetuum cultum et honorem, in illo videlicet spatio platee comunis, que est ante palacium maioris consilii iuxta salicatum comunis et domum Martinussii de Mençe, fabricando dictam ecclesiam sub illa forma et modo, quo et qua domino comiti et dicto suo minori consillio videbitur; et insuper statuendi et ordinandi pro conservatione et cultu perpetuo dicte ecclesie certos ordines et statutos, secundum quod eis videbitur; et consulendi super predictis, si eis videbitur; cum domino archiepiscopo ragusino; et elligendi tres vel quinque nobiles viros provisores, fabricatores et ordinatores operis dicte ecclesie.

DICTO DIE. In minori consilio, sono campane ut moris est, ex autoritate ei data a maiori consillio, ut supra reformatione proxima continetur, ad honorem et reverentiam Domini nostri Ysu Xpi et gloriose Virginis matris eius et gloriosi nominis sancti Blasii pontificis et martiris, protectoris et gubernatoris civitatis ragusine, captum fuit et firmatum nemine discordante, quod dicta ecclesia fiat sub titulo et nomine s. Blasii ad eius perpetuum cultum et honorem in loco predicto, ita quod longitudo eius incipiat a sallicata comunis ex parte le-

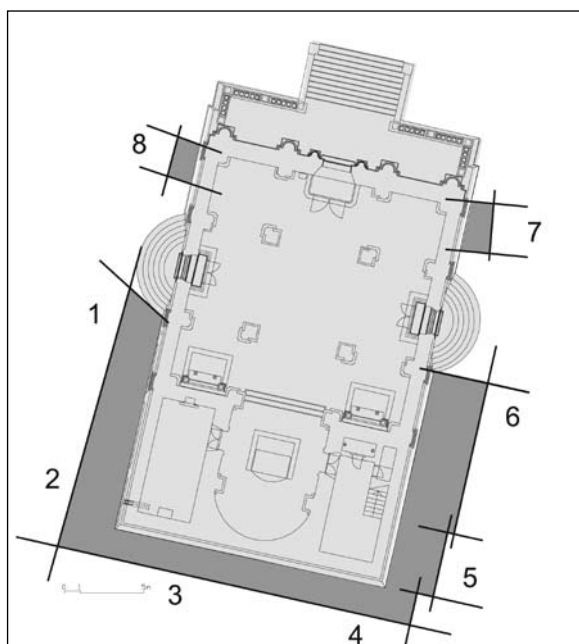
Sl. 1. Barokna crkva sv. Vlaha (Č. M. Iveković)

što znači da joj se izgrade galerije ispod krovišta s kupolom, najvjerojatnije osvojenom nad drugim poljem. Vanjski i unutrašnji izgled sakralne građevine djelomično se iščitava iz De Diversisova opisa⁷ (sl. 5).

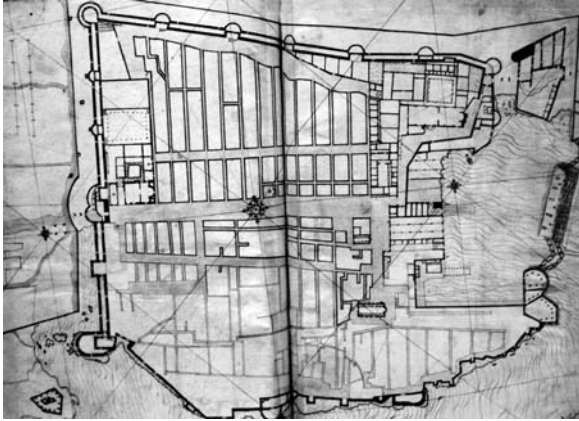
Pri radovima na izmjeni pločnika sjeverozapadno od ugla crkve sv. Vlaha godine 1979. pronađen je iz-

voran pločnik na dubini od dvadesetak centimetara od današnje razine pločnika. Tada je pronađeno više gotovo u potpunosti sačuvanih dijelova pločnika koje oblikuju kamene rubnice. Jezgre tih kamenih polja ispunjene su opekama sлаганиh u obliku riblje kosti *opus spicatum*, a ugrađene su “na nož” užom strani-

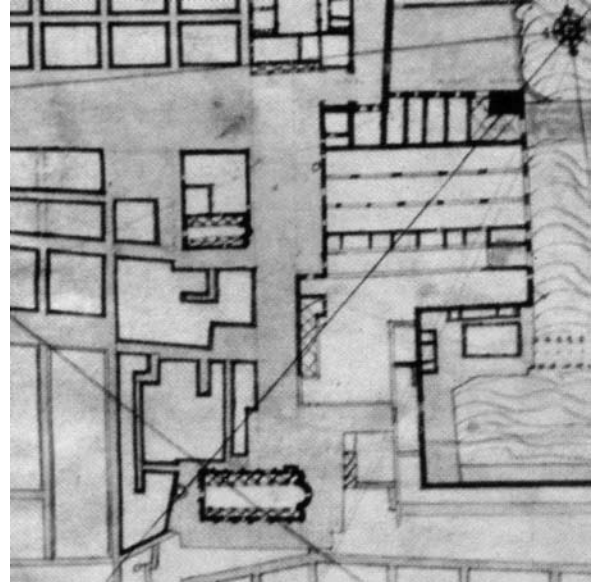
7 “Budući da je božanski zaštitnik Dubrovnika, i čuvar njegove slobode i mir, po Božjoj, slavni biskup i mučenik i sveti Vlaho, i za ugled njegova imena, izgrađen je iz dobara općinske blagajne, pored njihove Luže, jer u gradu nije bilo prikladnijeg i ljepšeg mjesta, jedan hram, velik koliko je to bilo moguće učiniti na tom prostoru. Izgrađen je od kamena postrance ne posve obrađenog i povezanog po pravoj mjeri, pokriven je olovom i popločan živim četverokutnim kamenom raznih boja, razdijeljen na glavnu lađu i krila s velikim i visokim stupovima povrh koji se vide svodovi. Izvana je šetnica urešena stupićima, s mnogim kamenim prikazima životinja koji su okolo naokolo ugrađeni u zidove. Crkvena lađa podijeljena je na kor za svećenike, gdje se nalazi veliki oltar s prelijepom srebrenom slikom i ciborijem, te na donji dio za narod, gdje su kamene sjedalice pokrivene drvenim pločama za gospodina kneza i ostale muškarce, jer žene, kada dolaze u crkvu, borave drugdje. Svi su prozori ostakljeni. Uočljiv je i lik raspetog Krista, načinjen u srebru. Jedan riječju, izuzmeš li mnoštvo oltara, veličinu zdanja i kapele, odnosno kapelu za moći, opazit ćeš da je ova crkva svetog Vlaha oblikom i uredom slična stolnoj crkvi.” Filip de Divers 2004, str. 50-51.

Sl. 2. Shematski prikaz zaštitnih arheoloških istraživanja crkve sv. Vlaha (M. Oreb)

Sl. 3. Torinski kartografski prikaz povijesne jezgre grada Dubrovnika (Državni arhiv u Torinu)

Sl. 5. Torinski kartografski prikaz – detalj (Državni arhiv u Torinu)

Sl. 4. Model grada Dubrovnika u ruci sv. Vlaha – detalj, sredina 15. stoljeća (foto: M. Mojaš)

Sl. 6. Pločnik od opeke sjeverozapadno od sv. Vlaha (foto: M. Mojaš)

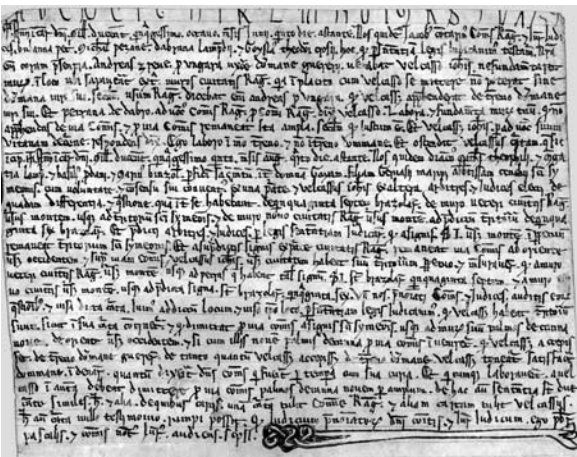
com, kako bi bile što otpornije na habanje (sl. 6). Navedeni nalaz pločnika rađenog od opeke na riblju kost u kamenim okvirima, prema već navedenom opisu, pokrivaio je i podnu površinu nenatkrivene Luže, razložene prilikom izgradnje barokne crkve.

Istraživanjima uz pročelje romaničko-gotičke crkve sv. Vlaha (zapad) pronađen je ostatak stambene arhitekture koja se po spomenutim arhivskim izvorima može pripisati dvjema obiteljima (odluka o izgradnji crkve), ali zbog barokne obnove nakon potresa zasad

ih nije moguće identificirati. Pronalazak paralelne zidane strukture do crkvenog pročelja govori o stambenoj građevini razloženoj tijekom građenja crkve. Na takav zaključak upućuju njezini ostatci. Paralelni zid prema crkvenom pročelju pronađen je u visini tri korša, dok su mu dva bočna zida suprotne orijentacije, sačuvana samo u temeljnoj razini, utopljena u temeljne crkvene strukture (sl. 7). Uz sjeverozapadni kraj romaničke profane arhitekture pronađen je kameni međaš kojem su na čelu uklesana dva slova, SI,

Sl. 7. Ostatci romaničke stambene arhitekture (foto: M. Mojaš)

Sl. 8. Izvornik sudske rasprave datirane 26. lipnja 1258. (Državni arhiv u Dubrovniku)

Sl. 9. Kameni međaš (foto: M. Mojaš)

kao i pri vrhu njegove južne stranice. Natpisna polja razdijeljena su jednostavnim uparanom letvicom. Temeljem arhivskog podatka, jedne sudske rasprave vođene 26. lipnja 1258. kao dokaz za razgraničenje dvaju posjeda u kojemu se navodi kameni međaš iste signature, ovaj se nalaz može isto tako iščitati, a vremenski ga se daje smjestiti najkasnije u romaničko razdoblje (sl. 8). Uza sve već navedeno, od iznimne je važnosti naglasiti da je ovo prvi nalaz kamenog međaša koji je najprije prepoznat preko arhivskih

istraživanjima, a arheološkim je pronalaskom dobio i treću dimenziju - dosad nepoznat izgled⁸ (sl. 9).

Istraživanjima raskriven je pročelni crkveni zid u visini jednog korša raščlanjenoga s četiri lezene. Morfološki zid pokazuje sve značajke zadanosti romaničkog sloga (fino oblikovani kvadri spojeni milimetarskim sljubnicama); samo dio zida između

8 Smičiklas 1907, str. 95-96; Medini 1935, str. 150-151.

Sl. 10. Ostaci pročelnog crkvenog zida (foto: M. Mojaš)

Sl. 11. Sjeverozapadni ugao crkve (foto: M. Mojaš)

Sl. 12. Južni crkveni zid (foto: M. Mojaš)

Sl. 13. Začelje crkve (foto: M. Mojaš)

dviju središnjih lezna nema navedenu kakvoću obradbe jer se na tome mjestu nalazio glavni crkveni ulaz s podestom kojemu se pristupalo stubama, a koje su se nalijepile na navedenu zidanu strukturu grublje izradbe (sl. 10). Jugozapadna ugaona lezna crkvenog pročelja, za razliku od ostalih, znatno je masivnija, radi ojačavanja spoja dvaju zidova građevine. Nalaz ugaone lezene usmjerio je na potrebe zidne sonde na spoju barokne temeljne strukture (nekoć natkrivene Luže) i ostatka romaničko-gotičkog crkvenog pročelja. Sondom je pronađena stranica sjeverozapadne lezene oblikovane kao što je i jugozapadna. Taj se zaključak temelji na znatnoj većoj dužini lezene od dviju središnjih, pa se na temelju njega iščitao sjeverozapadni ugao crkve sv. Vlaha (sl. 11).

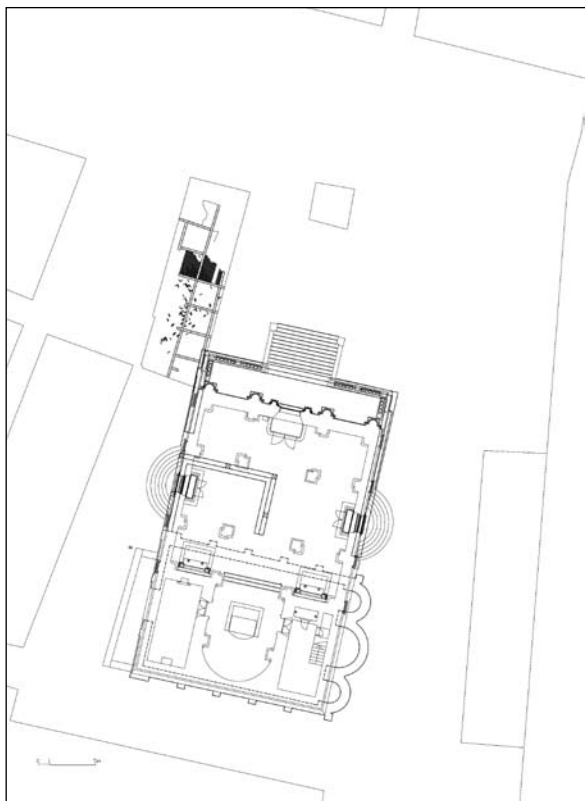
Južni crkveni zid, za razliku od pročelnoga, raščlanjen je sa po šest lezna, od kojih prva i zadnja (ugaone) pripadaju još crkvenom pročelju i začelju. U prostoru između krajnje dvije lezene (zapad) pronađen je kanal kanalizacije pravokutna presjeka, izvan uporabe (sl. 12).

Crkveno začelje oblikuju tri apside, od kojih je središnja istaknuta u odnosu na bočne. Uz ugaonu lezenu južne apside sačuvan je početni kvadar njezine kamene oplata, dok su njezini ostaci kod svih apsida posvjedočeni otiscima u žbuci. Razložena kamena oplata najvjerojatnije je upotrijebljena za zidanje barokne crkve (sl. 13).

Pronalaskom začelnoga crkvenog zida odustalo se od veoma složenoga sondažnog istraživanja u unutrašnjem istočnom crkvenom prostoru sakristije, jer je izvanjskim istraživanjem pronađen tlocrtni raster romaničko-gotičke sakralne građevine (sl. 14). U dogovoru s projektantima statike i geomehanike izvedeno je još pet sonda: tri uz zapadni i dvije uz istočni crkveni zid.

Dvije od navedenih sonda rađene su uz pročelje i začelje barokne crkve (podest stubišta) radi mogućnosti pronalaska ostataka Luže. Istraživanja su pokazala da su njezini ostaci razloženi zbog prihvaćenog Gropelijevega modela barokne crkve. Koliko je Luža nedostajala Dubrovčanima, posvjedočuje podatak o izradbi njezinog "surogata", jer su njezini kapiteli postavljeni uz podanak novopodignute parčeve crkve ne samo kao njezin memento nego su, naprotiv, utemeljeni kulturološkim zasadama načina mediteranskog življenja (svi oblici druženja i ondašnjeg kockanja). Početkom 19. stoljeća glavice i baze stupova prenesene su u muzejsku zbirku (sl. 14).

Zbog nemogućnosti da se utvrdi dubina crkvenog temelja ručnim kopanjem u sondama, unatoč uporabi

Sl. 14. Pretpostavljena rekonstrukcija crkve sv. Vlaha i Luže (M. Oreb)

kaljužne pumpe, ponajprije zbog razine podzemne vode već na 80 centimetara ispod pločnika, istraživanja su dosegla dubinu od oko 2 metra.

Tijekom radova prikupljeno je mnoštvo keramičke građe (tanjuri, bokali i zdjelice) pripisane gotičko-renesansnom razdoblju. Također su nađeni numizmatički i stakleni artefakti iz istog vremena.

Prema pisanju dominikanca i povjesničara Serafina Crijevića, suvremenika požara crkve sv. Vlaha između 24. i 25. svibnja 1706., doznaje se da su uzrok požara bile neugašene svijeće tijekom slavlja Duhova. Uz navedeno, iz pismohrane Dubrovačke nadbiskupije doznaje se i o djelomičnoj uporabi ove crkve do izgradnje nove, o čemu je odluka donesena već sljedećeg dana nakon požara. Bez obzira na odluku o izgradnji nove crkve, neznatno kasnije će biti prihvaćen jedan od dva modela Marina Gropellija iz Venecije, koje je on ponudio Velikom vijeću, 29. studenoga 1706., a a gradnja crkve bit će završena 1715. godine.⁹

| 191

9 Krasić 1973, str. 9-15.

Sl. 15. Baze i kapiteli Luže u podanku crkve sv. Vlaha (Pismohrana Konzervatorskog odjela u Dubrovniku)

LITERATURA

Badurina 1980

A. Badurina, *Motivi izbora sv. Vlaha za patrona Dubrovnika*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 21, Split 1980.

De Diversis 2004

F. De Diversis, *Opis slavnog grada Dubrovnika*, prevela Z. Janeković-Römer, Zagreb 2004.

Fisković 1955

C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik 1955.

Fisković 1982

C. Fisković, *Barokni urbanistički zahvat sred Dubrovnika*, Anali zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, 19/20, Dubrovnik 1982, 91-120

Krasić 1973

S. Krasić, *Požar stare i gradnja nove Crkve sv. Vlaha u Dubrovniku 1706./1716.*, Dubrovački horizonti, 12/13, Zagreb 1973.

Medini 1935

M. Medini, *Dubrovačke starine*, Dubrovnik 1935.

Planić-Lončarić 1990

M. Planić-Lončarić, *Dubrovačka luža*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 14, Zagreb 1990.

Principe 1991

I. Principe, *Tri neobjavljene karte Dubrovnika XVI.-XVII. stoljeća stoljeća*, Dubrovnik, 1/1991., Dubrovnik 1991.

Skupina autora

Skupina autora, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb 1982.

Smičiklas 1907

T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. V, Zagreb 1907.

Archeological rescue Research in the Church of St. Blaise in Dubrovnik's historical Core

Key words: *historical core of the city of Dubrovnik, Church of St. Blaise, Luža, stone boundary marker*

ARCHAEOLOGICAL RESCUE research in the Church of St. Blaise was entrusted to the Conservation Department in Dubrovnik, based on a programme compiled on the basis of archival sources and previous scholarly breakthroughs and the results of archaeological research inside the perimeter of the historical core of the city of Dubrovnik. Thus, archaeological rescue research was conducted by means of a system of ribbon-like test trenches 2 meters in width (east, west and south), from the eastern to western doors of the baroque church (the assumed dimensions of the first church) to the foundational structure.

During research conducted along the church's façade (west), the remnants of residential architecture were found; this structure was demolished during construction of the church. The parallel wall toward the church façade was found at the height of three rows of stone, while the two adjunct walls had the opposite orientation, preserved only at the level of foundations, submerged into the church's foundation structure. A stone boundary marker was found next to its north-western end. Two letters, SI, are carved into its face and near the top of its southern side. Based on archival data from 1258, which mention a stone boundary marker with that same signature, this discovery may be interpreted similarly, and it can be chronologically classified into the Romanesque period at the latest. Over and above the aforementioned, it is exceptionally important to stress that this is the first discovery of a stone boundary marker recognized by means of archival research, and its archaeological discovery has given it a third dimension – its until now unknown appearance.

During research, the church's façade wall was uncovered to the height of one row of stone, subdivided by four pilaster-strips. Morphologically, the wall exhibits the characteristics fixtures of Romanesque uni-

ty. The south-west corner pilaster-strip of the church façade, in contrast to the others, is considerably more massive due to reinforcement of the connection of the structure's two walls. The discovery of the corner pilaster-strips indicated the need for a wall test trench at the connection between the baroque foundation structure (formerly the covered Luža) and the remainder of the Romanesque/Gothic church façade. The side of the north-west pilaster-strip formed just like the south-west one was found during the test dig.

The southern church wall, in contrast to the façade, is subdivided by six pilaster-strips, of which the first and last (corner) also belong to the church's façade and rear.

The rear of the church is formed by three apses, of which the one in the middle is more prominent than those on the sides. Besides the corner pilaster-strip of the southern apse, the initial quadrant of its stone lining has also been preserved, while imprints in the plaster testify to its remains on all apses.

Upon location of the church's back wall, the very complex test excavations in the inside eastern church area of the sacristy were halted, because research outside led to discovery of the layout of the Romanesque/Gothic sacral building. In cooperation with the statics and geomechanical engineers, five more test trenches were dug: three along the western and two along the eastern church wall.

Two of these test trenches were made along the façade and rear of the baroque church (stairwell landing) to allow for discovery of the remainder of the Luža. Research has shown that its remains were torn down due to acceptance of Gropelli's design for the baroque church. The extent to which Dubrovnik's residents missed the Loža is reflected in the fact that a "surrogate" was made, for its capitals were placed next to the base of the newly-erected church not only as its

memento, for they were founded in the cultural tenets of the Mediterranean way of life (all forms of socializing and the gambling of the time). At the beginning of the nineteenth century, the heads and column bases were moved to the museum collection.

Given the impossibility of ascertaining the depth of the church's foundations by manual excavation of the test trenches, despite the use of sump pumps,

primarily due to the groundwater level already at 80 cm below street level, research reached a depth of approximately 2 m.

During works a great deal of ceramic materials (plates, jugs and bowls) were gathered which were ascribed to the Gothic/Renaissance periods. Numismatic and glass artefacts from the same periods were found.